

aparaturu. Prihvativši nacionalizam, mnogi oslobodilački i antikolonijalni pokreti u 20. veku prihvatili su, istovremeno, i zapadnjačke koncepte poput nacije, progressa i modernizacije. Odatle jedno od istaknutih obeležja istraživanja nacionalizma iz postkolonijalne perspektive predstavlja naglašavanje, pre svega, znanja tj. diskursa i praksi. Pri tome, nesumnjivo najvažnija baština postkolonijalne misli jeste odbacivanje jednog, linearnog i za sva društva obavezujućeg „puta u modernost“ u korist tzv. „višestrukih modernosti“, kao i insistiranje na „različitosti“ vanevropskog sveta uključujući i nacionalizme koji su se tamo razvili.

Poslednja tri ogleđa posvećena su trima „preokretima“ u teorijskom mišljenju i istoriografiji – rodnom, prostornom i globalnom „preokretu“. Polazeći od doprinosa koji su u svojim radovima dali Karen Hageman (Karen Hagemann) i Džordž L. Mos (Georg L. Mosse), Elizabet Vlosak (Elisabeth Vlossak) analizirala je u svom prilogu uticaj rodni studija na istoriju nacionalizma (191–214). U osnovi takođe konstruktivistički budući da rod i naciju posmatra kao socijalne konstrukte, pristup rodne istorije (gender history) ukazao je na četiri karakteristična polja na kome dolazi do izražaja intrinzična povezanost roda i nacije („žena kao majka nacije“): građanstvo, simboli, seksualnost i militarizam. Pri tome, Vlosakova zaključuje da nacionalizam ima izuzetno snažan uticaj na definisanje rodni uloga ali i da rod vrši povratni uticaj na uobličavanje i prikazivanje nacije. Posledice tzv. „prostornog preokreta“ (spatial turn) analizirao je Erik Storm (215–237), istakavši njegovu ulogu u istraživanju načina na koji se konstruišu i reprodukuju nacionalni prostori. Prihvaćen u istoriografiji, ovaj koncept podstakao je istraživanja veza između različitih prostornih okvira kao i međusobnog odnosa lokalnih, regionalnih i nacionalnih identiteta. Konačno, u zaključnom, dvanaestom poglavlju, nemački istoričar Matijas Midel (Matthias Middell), analizirao je tzv. „globalni preokret“ i njegov značaj za istraživanje nacionalizma. Kao najznačajniji doprinos novih pristupa svetske i globalne istorije Midel izdvaja razumevanje nacionalizma kao globalnog fenomena koji se ne može posmatrati nezavisno od globalnih veza i tokova.

Naposletku, kao što to pokazuju ogleđi zastupljeni u ovoj knjizi, nacionalizam je složena pojava kojoj se može pristupiti iz različitih, međusobno komplementarnih, perspektiva. Ova činjenica naročito dobija na značaju imajući u

vidu da pojedinim modernističkim tumačenjima nedostaje ubedljiva empirijska podloga te se čini sasvim opravdana Brejjeva skepsa u pogledu toga da li će eventualno prerađena modernistička paradigma, moći u budućnosti da ospori „obnovu stvaranja nacionalnih mitova“. Stoga, nacionalizam i dalje predstavlja izuzetno relevantan i izazovan istraživački problem. Budući da ogleđe zastupljene u knjizi koju smo nastojali da prikazujemo odlikuju odlično poznavanje materije, interdisciplinarnost, vanredno bogatstvo sadržaja, analitičnost i jezgrovitost, smatramo da bi njeno prevođenje na srpski jezik bilo od nesumnjive koristi ne samo za studente društvenih nauka već i za dobre poznavaoce ove tematike kao podsticajno polazište za nova istraživanja.

Mihael Antolović

Philipp Müller, GESCHICHTE MACHEN. HISTORISCHES FORSCHEN UND DIE POLITIK DER ARCHIVE, Göttingen, Wallstein, 2019, 517.

Nemački istoričar srednje generacije Filip Miler (Phillip Müller, 1974) formirao se intelektualno u tradicijama nemačke i britanske socijalne istorije. Nakon doktorskih studija u Firenci i nastavničkog rada na *University College-u* u Londonu, Miler tokom poslednje decenije predaje Modernu nemačku istoriju na Univerzitetu Georg Avgust u Getingenu. Osim društvene istorije Nemačkog rajha (1871–1918), težište njegovih istraživanja jeste uloga arhiva u proizvodnji i deseminaciji istorijskih znanja u 19. veku. Upravo ovoj temi posvećen je i Milerov habilitacioni rad koji je objavljen 2019. u vidu obimne monografije pod nazivom *Stvarati istoriju. Istorijsko istraživanje i politika arhiva*, u izdanju ugledne izdavačke kuće Valštajn iz Getingena.

Miler je istraživanju teme pristupio sledeći pretpostavku da su nemački arhivi tokom 19. veka doživeli temeljan preobražaj u sklopu „procesa političke i društvene komunikacije“. Drugim rečima, od ustanova čija je namena bila prvenstveno da pruže poverljive podatke neophodne za vođenje državne politike oni su na kraju ovog perioda postali ustanove koje su, velikim delom, bile u funkciji istorijskog istraživanja. Stoga je osnovna Milerova teza da je ranonovovekovna „kultura arhiva“ bila obeležena zadatkom čuvanja državnih tajni (*arcana imperii*) što je presudno uticalo na fizionomiju arhiva

tokom najvećeg dela 19. veka. Milerova druga teza jeste da je „mikropolitika delovanja“ istoričara-istraživača (zahvaljujući mreži socijalnih kontakata koje su uspostavljali, svojim ideološkim afinitetima te afirmacijom „naučnog“ pristupa prošlosti) uticala da se tokom 19. veka postepeno promeni „politika arhiva“ i da se oni od državnih pretvore u istorijske arhive. Stoga je Miler svoju pažnju usmerio upravo na epistemološke posledice koje je ovaj složeni međuodnos između arhiva, kao ustanova tesno povezanih sa državom i njenom politikom, i istorijskog istraživanja imao po karakter istorijskog znanja i, naposljetku, na profil istorijske nauke koja se postepeno konstituisala tokom 19. veka. Polazeći od teorijskih shvatanja Hejdena Vajta (Hayden White) o naučnoj historiografiji kao osobenom vidu istorijske naracije te Fukoove ideje o „arheologiji znanja“ tj. o uslovljenosti istine vladajućim porecima moći, Miler je pokazao u kolikoj meri su istorijska znanja u 19. veku bila determinisana politikom arhiva koju je propisivala država. Pri tome, kao izvorna podloga istraživanja poslužili su mu, u prvom redu, brojni arhivski fondovi Arhiva Bavarske akademije nauka, Bavarskog državnog arhiva, Pruskog tajnog državnog arhiva, Austrijskog državnog arhiva, mnoštvo objavljenih izvora kao i odgovarajuća historiografska literatura.

Rezultate svoga istraživanja Miler je strukturirao u tri, obimom nejednake, celine. U prvoj, pod nazivom *Arhivi* (47–134), analizirao je uslove koji su determinisali uspostavljanje arhiva istakavši da se tokom čitavog 19. veka njihova osnovna uloga i dalje sastojala u prikupljanju i čuvanju dokumenata neophodnih za vođenje (tajne) državne politike. Odatle i Milerov zaključak da je pravno-politička funkcija arhiva u velikoj meri odredila „politiku i kulturu ovih ustanova u 19. veku“ ali i da je, istovremeno, ona bila od odlučujućeg značaja za uobličavanje istorijskih istraživanja. U drugoj celini, Miler je obradio ključno pitanje u politici arhiva sredinom 19. veka tj. njihovo „otvaranje“ za javnost (135–374) koje, ujedno, predstavlja i centralni deo knjige. Razmatrajući, u osnovi, ko je i pod kakvim uslovima imao pristup tajnim državnim spisima, Miler je prvo analizirao ideje o reformi arhiva koje su se javile još tokom 20-ih i 30-ih godina 19. veka da bi, potom, na brojnim primerima prikazao složenu proceduru dobijanja saglasnosti za istorijska istraživanja u arhivu. Istakavši da države nikada nisu odustale od kontrole pristupa arhivskoj građi, od važnosti je

Milerovo zapažanje da su vlade naučile kako da iz korišćenja arhivskih dokumenata u svrhe istorijskog istraživanja ostvare vlastitu korist – u prvom redu, reč je o specifičnoj vrsti političke historiografije koja je imala izrazito rodoljubivo obeležje i koja je u javnosti popularizovala određene države i njihovu politiku. U pomenutom kontekstu, Miler je pažljivo analizirao i tzv. „naučnu mikropolitiku“ koja je došla do izražaja u uspostavljanju složenih socijalnih veza između istoričara, arhivara i državnih vlasti. Naime, tek je pomenuta sprega omogućavala (i dalje selektivan) pristup arhivskoj građi jednoj „izrazito privilegovanoj grupi ličnosti“ koje su uživale poverenje državnih vlasti i čija politička lojalnost nije dovođena u pitanje. Treća celina posvećena je pisanju istorije na temelju arhivskih izvora (375–417). U njemu je autor razmotrio epistemološke posledice usredsređenosti istoričara na istraživanje dokumentarnih izvora. Naime, najkasnije od sredine 19. veka korišćenje arhiva u svrhe istorijskog istraživanja postalo je obavezno budući da je predstavljalo jedno od konstitutivnih obeležja novoformirane istorijske nauke. To je, istovremeno, promenilo karakter kako arhiva tako i historiografije. U tom smislu, Miler je istakao tri važne promene koje su u međuvremenu nastupile: prvo, arhivska građa je postala znatno dostupnija budući da je istraživačima bio omogućen uvid u izvore nastale do kraja 18. veka (dok je ranije „embargo“ zbog navodne političke osetljivosti iznosio 300 godina); drugo, u Pruskoj i Bavarskoj je na prelomu 60-ih i 70-ih godina 19. veka ukinuta ranija praksa državne cenzure dokumenata što je sve omogućilo da se arhiv profilise kao mesto istorijskog istraživanja. Sa druge strane, „otvaranje arhiva“ suštinski je doprinelo tome da se istorijsko istraživanje gotovo isključivo utemelji na arhivskim dokumentima i na taj način potvrdi svoju strogu empirijsku osnovu, izrazito zapostavljajući, pri tome, druge vrste istorijskih izvora. Naposljetku, upravo na taj način uspostavljena je i jasna razlika između profesionalnih istoričara, koji su svoj „naučni“ dignitet temeljili upravo na kritičkom istraživanju arhivskih izvora, i istoričara-diletanata.

Zaključujući prikaz Milerove izuzetno analitične i sadržajem neobično bogate knjige, smatramo da pažnju zaslužuje još nekoliko njegovih zaključaka. U prvom redu, jedno od „opštih mesta“ kada se govori o pojavi naučne historiografije u 19. veku predstavlja „otkriće“ službenih, arhivskih izvora koji su nastali kao rezultat rada državnog aparata i koji su se od tada, u

saznajnom pogledu, vrednovali kao „primarni izvori“ – neposredni uvid u njih smatran je *condition sine qua non* istorijskog saznanja. Iako se, najvećim delom s pravom, uvodenje ovog metoda u istoriografiju vezuju za delovanje Leopolda Rankea, koji se u pisanju istorije velikih evropskih država tokom Ranog novog veka gotovo isključivo oslanjao na izveštaje (*relazioni*) venecijanskih poslanika, do sada se nisu u punoj meri kritički preispitale epistemološke posledice ovakvog pristupa kao i njegova imanentna ograničenja. Drugi važan zaključak jeste da, takođe suprotno uvreženom mišljenju, početak 19. stoleća nije predstavljao nikakvu prekretnicu u radu arhiva. U tom smislu, Miler je pokazao da arhivi nisu predstavljali nikakve „etablirane domove istorijskog znanja“ već da su oni prvenstveno bili u funkciji vođenja državne politike. Treće, bavljenje istorijom istoriografije uglavnom je obeleženo idejnoistorijskim, odnosno intelektualno istorijskim pristupom koji je usredsređen na razvoj istorijske teorije i metoda pri čemu praktični aspekti rada istoričara u arhivu i njegovi institucionalni okviri ostaju zapostavljeni. Upravo ovu prazninu u istoriji istoriografije popunjava Milerova izvanredna studija. Naposljetku, treba reći još i to da – iako usredsređeno na nemačke zemlje, prvenstveno Prusku, Bavarsku i jednim delom Austriju – Milerovo istraživanje je veoma značajno ne samo stoga što je politika nemačkih arhiva postala tokom poslednje trećine 19. veka model koje su često sledile nove nacionalne države već i zbog specifične uloge koju su arhivi imali u profesionalizaciji nemačke istoriografije koja je zatim, kao što je poznato, i sama postala model „naučne istoriografije“ kako u evropskom tako i u vanevropskom svetu. Imajući u vidu pomenute činjenice, smatramo da bi Milerova studija bila podsticajna za slična istraživanja „politike arhiva“ na srpskom prostoru koja je, ujedno, dobrim delom odredila i fizionomiju srpske istoriografije od kraja 19. veka do danas.

Mihael Antolović

Sanela Schmid, DEUTSCHE UND ITALIENISCHE BESATZUNG IM UNABHÄNGIGEN STAAT KROATIEN 1941 BIS 1943/45, Berlin, De Gruyter Oldenbourg, 2020, 437.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH), stvorenoj u procesu debelacije Kraljevine Jugoslavije, susrele su se osvajačke ambicije Trećeg

rajha s jedne i fašističke Italije s druge strane. Njihovo shvatanje prostora kojim su zajednički upravljale bilo je, međutim, umnogome različito. Nemačka je severni deo satelitske tvorevine u centru nekadašnje jugoslovenske države prvenstveno posmatrala u okvirima politike dopunskog privrednog prostora, dok je Italija u južnom delu NDH videla integralan deo svoje imperije. Takva razlika je u načelnom pristupu direktno oblikovala mere sprovedene na terenu. Sanela Šmid u monografiji koja predstavlja priređen rukopis njene doktorske disertacije na sveobuhvatan način razmatra položaj, funkciju i društveno-političku stvarnost Nezavisne Države Hrvatske, posmatrajući je kroz prizmu dihotomije nemačke i italijanske okupacione politike.

Autorka se opredelila za pristup koji kombinuje komparaciju kakva je tradicionalno svojstvena istoriografiji, usredsređenu na definisanje sličnosti i razlika dva predmeta poređenja i inkluzivnu komparaciju (*einschließender Vergleich*), koje podrazumeva poređenje sastavnih delova jedne iste, nadređene, celine. Ovakav metodološki okvir, sam po sebi, predstavlja iskorak u odnosu na veliki broj dosadašnjih studija u kojima su autori insistirali na „asimetričnim poređenjima“ preispitujući nadređenu tezu istraživanja. Usredsređena na samo poređenje, Sanela Šmid u kontinuitetu dve okupacione politike preispituje u funkciji one druge i u okvirima nadređenog konteksta Nezavisne Države Hrvatske. Ovakav metodološki okvir omogućava kako otvaranje sasvim novih istraživačkih tema, tako i inovativan uvid u elemente društveno-političke stvarnosti ustaške države koji su već na zadovoljavajući način obrađeni u postojećim studijama.

Pristupajući temi okupacije, autorka svesno u drugi plan stavlja njen opšti okvir, u želji da izbegne neopravdane generalizacije i asimetriju u razmatranju delatnosti Nemačke i Italije zbog različitog stepena očuvanosti relevantnih izvora. Implikacije okupacione politike analizirane su skoro isključivo na terenu. Oslanjajući se prevashodno na izvore lokalnog karaktera, Sanela Šmid nastoji da napravi jasnu razliku između okupacione politike i okupacione prakse.

Pri pisanju, autorka se oslanjala na bogatu izvornu osnovu sačinjenu od dokumenata koji se čuvaju u Arhivu Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (Archiv des Internationalen Komitees vom Roten Kreuz), Državnom arhivu u Dubrovniku, Državnom arhivu u Splitu, Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Arhivu Jugoslavije u Beogradu, Vojnom arhivu u Beogradu, Savez-